

Civilisation, culture and ...

«Πολιτισμός», «κουλτούρα», «πολιτιστικό», «πολιτισμικό»

«Πολιτισμική Γεωγραφία» ή «Πολιτιστική Γεωγραφία»;

Δύο γεωγραφικές σχολές ορολογίας έχουν αναδυθεί τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα σε σχέση με την ονομασία του κλάδου της Πολιτισμικής ή Πολιτιστικής Γεωγραφίας. Ο γράφων χρησιμοποιεί συνήθως τον όρο «Πολιτισμική Γεωγραφία» χωρίς να επιμένει στη διατύπωση αυτή αφού επί χρόνια ο κλάδος αυτός διδασκόταν στη μέση εκπαίδευση ως «Γεωγραφία του Πολιτισμού». Κατά κάποιο τρόπο, οι δυο όροι Πολιτισμική Γεωγραφία και Πολιτιστική Γεωγραφία μοιάζουν κάπως «νεόκοποι» και αντιστοιχούν στον αγγλικό όρο *Cultural Geography* ή στους αντίστοιχους και όμοιους όρους πολλών άλλων γλωσσών. Ωστόσο και χωρίς επίθετο «πολιτιστική / πολιτισμική» η έκφραση με τη γενική πτώση «Γεωγραφία του Πολιτισμού» είναι ασύμμετρη ως προς τις ξένες εκφράσεις και θα έπρεπε να είναι «Γεωγραφία Πολιτισμού» χωρίς άρθρο, όπως είναι η έκφραση «προϊόν ποιότητας» που σημαίνει «ποιοτικό προϊόν».

Κατά την έννοια αυτή η «Γεωγραφία Πολιτισμού» δεν αναφέρεται μόνο σε εποχές και χώρους μεγάλου και ονομαστού «πολιτισμού» ή απλά σε χώρους «Πολιτισμού» (π.χ. αρχαία Βαβυλωνία) αλλά και σε χώρους που χαρακτηρίζονται από «κουλτούρες επιβίωσης» όπως είναι η ζωή μιας φυλετικής ομάδας σε ένα αφρικανικό δάσος ή στον Αμαζόνιο. Όπου υπάρχει άνθρωπος υπάρχει και πολιτισμός (= κάποια συλλογική κουλτούρα) με την έννοια ότι **πολιτισμός είναι «ό,τι κάνει ο άνθρωπος» και μάλιστα «ό,τι κάνει τον άνθρωπο»**. Γενικά στη γεωγραφία, «πολιτισμός» δεν σημαίνει «εκπολιτισμός» (δηλαδή πορεία, εξέλιξη και άνοδος) αλλά ανθρώπινη κατάσταση, ανθρώπινες σχέσεις και προϊόντα των σχέσεων αυτών. Οι έννοιες «πολιτισμένοι λαοί» και «πολιτισμένοι άνθρωποι» έχουν διαφορετικό περιεχόμενο. Το πρώτο παραπέμπει (εγωκεντρικά και ρατσιστικά) στο Δυτικό Πολιτισμό ενώ το δεύτερο σε ήπια, φιλική και επικοινωνιακή συμπεριφορά.

Ο «Πολιτισμός» με «π» κεφαλαίο μπορεί να οριστεί ως το αποτέλεσμα ή ένα αποτέλεσμα της συσσώρευσης πλούτου και της συγκέντρωσης δύναμης σε μια κοινωνία. Δεν υπάρχουν φτωχές και αδύναμες κοινωνίες με Πολιτισμό, έχουν όμως όλες πολιτισμό. **Η έννοια «πολιτισμός» με «π» μικρό μπορεί να οριστεί πιο γενικά ως οι σχέσεις των ανθρώπων και τα προϊόντα αυτών των σχέσεων σε συγκεκριμένο ιστορικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο.**

- Το «ιστορικό» παραπέμπει στα ιστορικά γεγονότα αλλά κυρίως στους συγκλίνοντες ή όχι παράγοντες ως «ιστορικές» προϋποθέσεις. Σημαντική

ιστορική προϋπόθεση είναι η διαφορετική υπεροχή [έστω και συμπτωματική] μιας κοινωνίας ως προς μια άλλη και οδηγεί στον «Πολιτισμό».

- Το «οικονομικό» παραπέμπει στην αριστοποίηση των μέσων διαβίωσης του συνόλου αλλά κυρίως στη συσσώρευση πλούτου με θεμέλιο την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Αυτό οδηγεί στον «Πολιτισμό».
- Το «πολιτικό» παραπέμπει στη συμμετοχή στη διαχείριση των κοινών αλλά κυρίως επικεντρώνεται στη δια παντός μέσου διεκδίκηση, κατάκτηση και διατήρηση της εξουσίας. Τότε συνδέεται μάλλον με τον «Πολιτισμό».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

- *Είναι φανερό ότι εδώ ο Πολιτισμός προσεγγίζεται μάλλον αρνητικά και συνδέεται με την κοινωνική αδικία. Γίνεται μια προσπάθεια να εξουδετερωθεί η συχνά μεροληπτική θέση και παιδαγωγική προσέγγιση που γίνεται εκ μέρους του εκπαιδευτικού μας συστήματος υπέρ του πλούσιου και του δυνατού.*
- *Σε εκφράσεις τέτοιες όπως ο «πολιτικός πολιτισμός μας» ή ο «νομικός πολιτισμός μας» η έννοια είναι ουδέτερη (= αυτά που συνηθίζουν να κάνουν «οι πολιτικοί» ή «οι δικηγόροι και οι δικαστές»). Δεν υπονοείται ένα ανώτερο επίπεδο πολιτικής δράσης και νομικής διαδικασίας.*
- *Μια στυγνή δικτατορία έχει ένα πολύ συγκεκριμένο πολιτικό και νομικό πολιτισμό. Εισάγοντας τη λέξη «κουλτούρα» οι δύο φράσεις «πολιτική κουλτούρα μας» και «νομική κουλτούρα μας» γίνονται ουδέτερες. Ωστόσο η πολιτική και ο νόμος ανήκουν σαφέστατα στον Πολιτισμό.*
- *Μπαίνοντας σε ένα ταξί παρατηρούμε πως ο οδηγός συνεχίζει να έχει ανοιχτό το ραδιόφωνο και να ακούει μουσική την ώρα της ανεπιλημμένης εργασίας. Επιπλέον, περιφρονεί τη δική μας διάθεση και το δικό μας μουσικό γούστο. Είναι «ένας κακός άνθρωπος»; Όχι βέβαια! Εδώ πρέπει να χρησιμοποιήσουμε την έννοια της «κουλτούρας». Ο οδηγός απλά έχει κακή επαγγελματική κουλτούρα. «Καλοί», «κακοί» και λοιποί Έλληνες έχουμε γενικά μια κακή κουλτούρα δημόσιου χώρου.*

Πολιτιστικό

Το πολιτιστικό αφορά ένα άτομο ή περισσότερα άτομα ή μια μικρή ή μεγαλύτερη κοινότητα, όπως μια πόλη ή μια χώρα, ακόμα και ολόκληρη την Υδρόγειο. Θεωρείται ότι το άτομο ή η κοινότητα μετέχουν συνειδητά σε συγκεκριμένα γεγονότα που εντάσσονται σε απλά χρονικά (και όχι μακρούς ιστορικούς χρόνους) ή σημαντικότερα προγραμματισμένα γεγονότα. **Το πολιτιστικό είναι συμβαντολογία και όχι ιστορία.** Μια έκδοση, μια συναυλία, ακόμα και οι Ολυμπιακοί Αγώνες είναι «πολιτιστικά» γεγονότα. Πολλοί υποστηρίζουν ότι και μια ποδοσφαιρική συνάντηση αποτελεί πολιτιστικό γεγονός. Ένας φοιτητής που παρακολουθεί μια θεατρική παράσταση μπορεί να έχει μια σπάνια «πολιτιστική» εμπειρία. Το πλαίσιο πολιτισμού καθορίζεται από το συγγραφέα του θεατρικού έργου και τους συντελεστές της θεατρικής παράστασης. Όλοι αυτοί παράγουν πολιτισμό όχι όμως και ο θεατής που ίσως απλά περνάει την ώρα του σε έναν από τους οργανωμένους χώρους θεάματος και ακροάματος της σύγχρονης αγοράς,

όπου πάντως αυτός «καλλιεργείται» ή αυξάνει την κουλτούρα του. Το θέαμα και το ακρόαμα μπορούν μετά από ιδιαίτερα προσεκτική ανάλυση να ενταχθούν στον «πολιτισμό/Πολιτισμό». Μια αίθουσα συναυλιών μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ναός πολιτισμού» ή «ναός του Πολιτισμού». Ωστόσο, ανήκει στις «υπηρεσίες πολιτισμού» ή «πολιτιστικές υπηρεσίες» του τριτογενούς οικονομικού τομέα («των υπηρεσιών»).

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 στην Αθήνα, εκτός από καθαρά πολιτιστικό γεγονός, υπήρξαν και πολιτισμικό γεγονός. Αυτό συνέβη στο επίπεδο της ιδεώδους αλλά προσωρινής λειτουργίας του αστικού χώρου, εξού και οι πολυάριθμες αναφορές «... όπως τα είχαμε καταφέρει τις ημέρες των "Ολυμπιακών"...». Η αναφορά εννοεί τη σωστή διαχείριση και νόμιμη λειτουργία των συγκοινωνιακών μέσων και την τήρηση των κανόνων της οδικής κυκλοφορίας και της στάθμευσης. Φυσικά, η πολιτισμική διάσταση της ιδεώδους προσωρινής λειτουργίας του αστικού χώρου δεν έχει καμιά σχέση με το περιεχόμενο των Ο.Α., σχετίζεται μόνο ή θα μπορούσε να σχετιστεί με τη μεταβολή των σχέσεών μας στην ελληνική πόλη. Αν οι συμπεριφορές που είδαμε κατά τη διάρκεια των Ο.Α. συνεχίζονταν και μετά και αν, για παράδειγμα, τα αυτοκίνητα δεν στάθμευαν στα πεζοδρόμια κόβοντας το δρόμο των πεζών, θα είχαν αλλάξει οι σχέσεις μας και θα μιλούσαμε για πολιτισμικό γεγονός.

Μια συναυλία που είναι πολιτιστικό γεγονός μπορεί να είναι και πολιτισμικό γεγονός ανάλογα με τη σημασία που μπορεί να έχει η συγκεκριμένη παραγωγή κάποιου έργου στο πλαίσιο της μουσικής τέχνης (ή στην ιστορία της συγκεκριμένης κοινότητας). Αν το έργο ακούγεται για πρώτη φορά, σε μια πόλη, είναι οπωσδήποτε πολιτιστικό γεγονός πρώτου μεγέθους αλλά τίποτα δεν μπορεί να προδικάσει την ένταξή του στο «πολιτισμικό», πράγμα που ίσως θα το λέγαμε αν το έργο ή η εκτέλεση συνέβαινε να αφήσουν «εποχή». Εξάλλου μια ακρόαση/εκτέλεση έργων μουσικής μπορεί να αποτελέσει και πολιτικό γεγονός. Ας θυμηθούμε το χορωδιακό των εβραίων σκλάβων «*Va pensiero*» από τη όπερα *Nabucco* του Βέρντι που έγινε ο εθνικός ύμνος της ιταλικής ανεξαρτησίας κατά το 19^ο αιώνα.

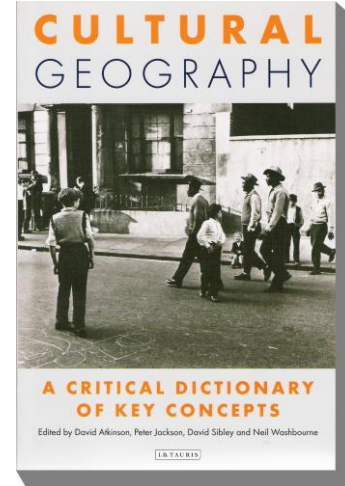
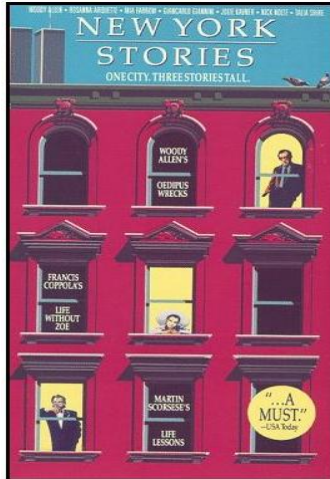
Η κατανομή των θεατρικών αιθουσών ή των βιβλιοπωλείων σε μια πόλη αποτελεί μια «πολιτιστική γεωγραφία», δηλαδή «γεωγραφική κατανομή». Εντάσσεται στη γεωγραφία του πολιτισμού της πόλης (με μικρά γ και π), δηλαδή στις γεωγραφικές εκδηλώσεις (= εμφανίσεις) των πολιτιστικών στοιχείων (αίθουσες θεάτρου, βιβλιοπωλεία) της συγκεκριμένης πόλης.

Στην ίδια γεωγραφία (= γεωγραφική κατανομή) των πολιτιστικών στοιχείων της συγκεκριμένης πόλης, που αποτελούν τόπους επίσκεψης από τους επισκέπτες της πόλης, εντάσσονται και τα παλιά βασιλικά ανάκτορα και άλλα μνημεία. Όμως ο κλάδος που κάνει αυτή τη μελέτη μπορεί να είναι η Πολιτισμική Γεωγραφία. Η ομοιότητα «πολιτισμού» μεταξύ θεατρικών αιθουσών και βασιλικών ανακτόρων είναι ότι και τα δύο είδη των (ενδεχομένως: μνημειωδών αυτών) κτισμάτων είναι

ότι δέχονται επισκέπτες κυρίως της ανετότερης και της μεσαίας κοινωνικής τάξης κατά τον ελεύθερο χρόνο τους. Το οργανωμένο αυτό «επισκεπτήριο» αποτελεί στις σύγχρονες κοινωνίες στοιχείο «διαχείρισης» του ελεύθερου χρόνου των μαζών.

Αντίθετα, η διαφορά «πολιτισμού» μεταξύ θεατρικών αιθουσών και βασιλικών ανακτόρων είναι ότι η κύρια λειτουργία των θεατρικών αιθουσών είναι να δέχονται επισκέπτες (= βραδινούς θεατές ή και πρωινούς επισκέπτες των φουαγιέ) ενώ των βασιλικών ανακτόρων (αν έχει στο μεταξύ εκπέσει ο θεσμός της βασιλείας στη συγκεκριμένη χώρα) είναι τώρα η υποδοχή επισκεπτών ενώ στο παρελθόν ήταν η στέγαση της βασιλικής οικογένειας και κάποιων σχετικών θεσμικών οργάνων. Δηλαδή, από εξόχως θεσμικό - εξουσιαστικό ρόλο που έχει αρχικά το βασιλικό παλάτι εκφράζοντας μάλιστα επί χρόνια τον πολιτικό πολιτισμό (= την πολιτική κουλτούρα, τους αποδεκτούς μηχανισμούς εξουσίας και διακυβέρνησης) της χώρας, εξέπεσε σε πολιτιστικό αντικείμενο.

Το ίδιο ισχύει για τον Παρθενώνα και λιγότερο για την Αγία Σοφία, αφού οι Χριστιανοί επισκέπτες της, τουλάχιστον, την αντιμετωπίζουν ως ιερό ναό. Ούτε ο Παρθενώνας ούτε η Αγία Σοφία εκφράζουν τον πολιτισμό της χώρας στην οποία βρίσκονται. Είναι πολιτιστικά στοιχεία και αντικείμενα αλλά όχι πολιτισμικά. Δέχονται κυρίως επισκέπτες, και δευτερευόντως πιστούς. Φυσικά στους επισκέπτες της Α. Σ. βρίσκονται αρκετοί πιστοί. Ο Παρθενώνας, βέβαια, που δεν αναμένεται γενικά να δέχεται πιστούς, λόγω του σεβασμού που του απονέμεται 1) από το σύγχρονο ελληνικό πληθυσμό και 2) από την ανθρωπότητα θεωρείται ύψιστο πολιτισμικό σύμβολο, αλλά λειτουργεί κυρίως ως πολιτιστικό αντικείμενο. Δεν έχει καμιά διαρθρωμένη λειτουργία πολιτισμού εκτός από την οικονομική διάσταση της είσπραξης εισιτηρίων για την επίσκεψή του. Για μερικούς επισκέπτες του όμως, η στιγμή της επίσκεψης είναι κάτι πολύ σημαντικό στη ζωή τους. Σαν εκπλήρωση υπόσχεσης. Πως θα μπορούσαμε λοιπόν να σχολιάσουμε από πλευράς πολιτισμικής γεωγραφίας («γεωπολιτισμικά») το θέμα της διάθεσης του ιερού βράχου 1) για εκτέλεση συναυλίας με μια μεγάλη ορχήστρα (όπως το είδαμε στη σπονδυλωτή ταινία των Μάρτιν Σκορτσέζε, Φράνσις Κόπολα και Γούντι Αλεν «Ιστορίες της Νέας Υόρκης», 1989, στο μέρος του Κόπολα) ή 2) για στάθμευση αυτοκινήτων (όπως το είδαμε σε σαρκαστική φωτογραφική σύνθεση που έγινε εξώφυλλο στο περιοδικό *Αντί*);

Πολιτισμικό

Το πολιτισμικό αφορά ασύνειδα μια κοινωνία στο σύνολό της και έχει παλαιότερες ή πανάρχαιες ρίζες ενώ τα αποτελέσματά του ή η απήχησή του φτάνουν σε απρόβλεπτο και βαθύ ορίζοντα χρόνου. Για παράδειγμα, για λόγους οικονομίας κατασκευής επιβάλλεται από ένα υπουργό χωροταξίας ένα τυποποιημένο αρχιτεκτονικό στυλ που προορίζεται να καλύψει μερικές εκτάσεις που πρόσφατα μπήκαν στο σχέδιο πόλης ή στις οποίες πρόκειται να κατοικήσει ένας πληθυσμός προσφύγων. Σε μια μεταγενέστερη εποχή αυτό το στυλ μπορεί να αποτελέσει χαρακτηριστικό στοιχείο του πολιτισμού της χώρας ή της μεγάλης πόλης όπου πρωτο-εφαρμόστηκε. Η εργολαβική πολυκατοικία στην Ελλάδα είναι «χαρακτηριστικό πολιτισμικό στοιχείο της Αθήνας και της Ελλάδας» και μια ιδιαίτερη πολιτισμική παρέμβαση.

Στην ελληνική πόλη γεννήθηκε η «πολιτισμική γεωγραφία» της εργολαβικής πολυκατοικίας και του μπαλκονιού με το σκουριασμένο κάγκελο και τη ξεθωριασμένη τέντα που ασύνειδα τα θεωρούμε χαρακτηριστικό του ελληνικού / ελλαδικού αστικού τοπίου. Αυτό σημαίνει πως ένα βιβλίο Πολιτισμικής Γεωγραφίας θα περιγράψει σε κάποιο κεφάλαιό του την εργολαβική πολυκατοικία. (Η ιδιότητα του σιδήρου να σκουριάζει και του υφάσματος να ξεθωριάζει, εφόσον αυτά φαίνονται, φανερώνει μια πολιτισμική στάση απέναντι στα υλικά. Για να μην φαίνεται το αντιαισθητικό αποτέλεσμα χρειάζονται δαπάνες για νέο χρωμάτισμα του σιδήρου και αντικατάσταση του υφάσματος). Το ίδιο βιβλίο θα περιγράψει και ένα κτίριο θεάτρου αλλά μπορεί να μην ασχοληθεί καθόλου με τους χιλιάδες θεατές που παραβρέθηκαν στα πραγματικά «πολιτιστικά δρώμενα» του θεάτρου, δηλαδή τις παραστάσεις του. Επίσης, ένα βιβλίο Πολιτισμικής Γεωγραφίας μπορεί να περιγράψει και ένα θεατρικό έργο που απετέλεσε επιτυχία του θιασάρχη και ιδιοκτήτη αυτού του θεάτρου και που, ως πούμε, αναφέρεται στην ιδιοσυγκρασία και την ταυτότητα του λαού της χώρας στην πρωτεύουσα της οποίας βρίσκεται το θέατρο, αλλά το πολιτισμικό δεν βρίσκεται στις παραστάσεις. Οι παραστάσεις, ως στοιχείο διαχείρισης του

χρόνου των θεατών, αποτελούν πολιτιστική διάσταση ενώ το περιεχόμενο ενός έργου αποτελεί πολιτισμικό στοιχείο.

Μέσα στο ανωτέρω πλαίσιο, η **Πολιτισμική Γεωγραφία ασχολείται σε μεγάλη έκταση με την έννοια «πολιτισμός» με «π» μικρό, δηλαδή με τις σχέσεις των ανθρώπων και τα προϊόντα αυτών των σχέσεων ως αποτύπωση στο γεωγραφικό ή στο χαρτογραφικό χώρο, σε συγκεκριμένο ιστορικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο.** Φυσικά, η Πολιτισμική Γεωγραφία δεν παραλείπει και τον «Πολιτισμό».

Είναι χρήσιμο εδώ να παρουσιάσουμε το θεματολόγιο ενός σημαντικού βιβλίου Πολιτισμικής Γεωγραφίας με σκοπό να δούμε την προσέγγιση που κάνει ο κλάδος αυτός στα γεωγραφικά και πολιτισμικά θέματα. (David Sibley, Peter Jackson, David Atkinson, Neil Washbourne [Editors], *Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts*, I.B. Tauris, 2005). Το βιβλίο είναι γραμμένο σαν συλλογή αναγνωσμάτων-λημμάτων από γνωστούς επιστήμονες του χώρου της γενικής ανθρωπογεωγραφίας και της πολιτισμικής γεωγραφίας. Μερικοί συγγραφείς: Mike Crang, Denis Cosgrove, Don Mitchel, Robyn Longhurst, Peter Jackson, Alison Blunt. Τα επιμέρους ζητήματα θα αναπτυχθούν στις παραδόσεις, όχι κατ' ανάγκη με αυστηρό σεβασμό των λεπτομερειών των συγκεκριμένων κειμένων.

Μέρος Α: ΧΩΡΟΣ, ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ

Μετα- στρουκτουραλισμός
Αναπαράσταση
Θεσιακότητα/Θετημένη γνώση
Χαρτογραφία
Ταξίδια/Τουρισμός
Χώρος/Τόπος
Τοπία
Περιβάλλον
Γεωπολιτική
Διακυβέρνηση
Ελαστικότητα

Μέρος Β: ΔΙΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΕΝΤΑΞΗ

Το σώμα
Ταυτότητα
Φύλα: κοινωνικό φύλο
Λευκότητα
(Ανα)πηρία
Φυλοφιλία
Ηθικές γεωγραφίες [Ποιος πρέπει να είναι εκεί;]
Ιθαγένεια

Κληρονομιά

Μέρος Γ: ΣΥΝΟΡΑ ΚΑΙ ΟΡΙΑ

Ιδιωτικό/δημόσιο
Παγκοσμιοποίηση/παγκοσμιότητα
Μετα-μοντερνισμός
Αποικιοκρατία/μετα-αποικιοκρατία
Διασπορά
Υβριδικότητα
Φύση/πολιτισμός
Κοινωνιο-τεχνικά
Κουλτούρες Cyborg

Μερικοί από τους όρους που χρησιμοποιούνται πιο πάνω είναι λέξεις που χρησιμοποιούμε με απολύτως ειδική σημασία.

Γιάννης Ρέντζος / Ioannis Rentzos